

Eski Türkçe *Kara Bodun/Bodun Kara* İkilemesinin Semantik Eşdeğerleri

Soner ATALAN

* Dr., Marmara Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul Türkiye.

<https://orcid.org/0000-0002-8950-1498>

ROR ID: <https://ror.org/02kswqa67>

soner.atalan@marmara.edu.tr

Atıf Bilgisi

Atalan, Soner. "Eski Türkçe *Kara Bodun/Bodun Kara* İkilemesinin Semantik Eşdeğerleri". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 52 (Güz 2024), 361-378.

<https://doi.org/10.24058/tki.2024.520>

Geliş Tarihi	03.10.2024
Kabul Tarihi	02.11.2024
Yayın Tarihi	24.12.2024
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	tkidergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

ÖZET

Eski Türkçe dönemi metinlerinde sıklıkla kullanılan kara bodun/bodun kara ikilemesi "halk, millet, toplumun yönetilen kısmı" gibi anlamları karşılamaktadır. Bu ikilemenin bileşenlerinden biri olan kara sözcüğünün renk adı olan "siyah" anlamındaki kara sözcüğü ile bir ilgisinin olmadığı, müstakil olarak "halk, millet, toplum" anlamları taşıyan bir sözcük olduğu, önceki çalışmalarda ortaya konmuştur. Türk dilinin tarihî dönemlerinde yazılmış metinlerde bu ikilemenin semantik eşdeğeri olan ve benzer yapıda kurulmuş ikilemeler kullanılmıştır.

Bu makalede, kara bodun/bodun kara ikilemesinin semantik eşdeğeri olarak farklı dönem ve kültür çevrelerinde yazılmış metinlerde "halk, toplum, millet" anlamlarında kullanıldığı tespit edilen il kün/él kün/el gün, il kün bodun, ulus bodun, il bodun, él ulus/ulus él, kara ulus, hara él, el alem, el oba ikilemeleri ayrı ayrı ele alınarak örneklerle incelenmiştir. "Halk, millet, toplum" anlamları taşıyan bu ikilemelerin farklı muhitlerdeki metinlerde tespit edilmesi bu anlamların karşılanmasında bir sözcük yerine ikilemelerin tercih edilmesi dikkat çekicidir. Eski Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Tarihî Kıpçak Türkçesi (Codex Cumanicus ve Gregoryan Muhiti Kıpçak Türkçesi metinleri), Doğu Türkçesi, Tarihî Azerbaycan Türkçesi, Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi dönemlerine ait metinlerde tespit edilen örnekler incelenmiştir. Türk dilinin tarihî dönemlerinden alınan bu metinlerin ilgili bölümleri çeviri yazı ve Türkiye Türkçesine aktarımlarıyla birlikte verilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Eski Türkçe, kara bodun, bodun kara, semantik eş değer, ikilemeler.

Semantic Equivalents of the Old Turkish *Kara Bodun/Bodun* *Kara Reduplication*

Soner ATALAN

* Dr., Marmara University Faculty of Humanities and Social Sciences Department
of Turkish Language and Literature, İstanbul Türkiye.

<https://orcid.org/0000-0002-8950-1498>

ROR ID: <https://ror.org/02kswqa67>

soner.atalan@marmara.edu.tr

Citation

Atalan, Soner. "Semantic Equivalents of the Old Turkish *Kara Bodun/Bodun* *Kara*
Reduplication". *The Journal of Turkish Studies*, 52 (Fall 2024), 361-378.

<https://doi.org/10.24058/tki.2024.520>

Date of Submission	03.10.2024
Date of Acceptance	02.11.2024
Date of Publication	24.12.2024
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	tkidergisii@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Giriş

Köktürk, Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde *ğara bodun* ve *bodun ğara* olarak tespit edilen bu ikileme *halk, millet* anlamlarına gelmektedir. Ahmet Karaman, makalesinde, bu ifadeyi oluşturan sözcük grubunun sıfat tamlaması mı yoksa ikileme mi olduğu, tam olarak hangi anlamı taşıdığı, bu sözcük grubunu oluşturan bileşenlerin müstakil olarak hangi anlamlarda kullanıldığı ile ilgili tartışmaları incelemiş ve bu sözcük grubunun bir ikileme ve bazı metinlerde üçleme olarak kullanıldığı sonucuna varmıştır.¹ Karaman'nın bu çalışmasında yapılan incelemeler ve sunulan delillerle, *ğara bodun* ve *bodun ğara* kullanımlarındaki *ğara* sözcüğünün renk adı olan "siyah" anlamındaki *ğara* ile bir ilgisinin olmadığı, müstakil olarak "halk, millet, toplum" anlamları taşıyan bir sözcük olduğu, *bodun* sözcüğünün de yine müstakil olarak "millet, halk" anlamları taşıdığı ve bu iki sözcüğün birlikte *ğara bodun/bodun ğara* biçiminde bir ikileme olarak kullanımıyla yine "halk, millet, toplum" anlamlarının karşılandığı ortaya konmuştur.²

Bu çalışmada, *ğara bodun* ve *bodun ğara* kullanımlarının *halk, millet* anlamına gelen bir ikileme olduğu bilgisiyle incelemeler yapılmış ve Türk dilinin tarihî dönemlerinde yazılmış metinlerde bu ikileme ile aynı kavramları karşılayan ve bu ikilemenin semantik eşdeğeri olarak tarif ettiğimiz ikilemeler tespit edilerek incelenmiştir. Bu ikilemeler de yapı ve anlam bakımından ele alındığında Karaman'ın *ğara bodun/bodun ğara* ifadesinin ikileme olduğu yönündeki tespitini desteklemiştir.

Metinler üzerine yapılan çalışmalarda *ğara bodun* ikilemesi genellikle "halk, millet" ve "sıradan halk, avam tabakası, halk tabakası" gibi anlamlarla karşılanmıştır.

1. Ğara Bodun / Bodun Ğara İkilemesi

Clauson'a göre *ğara bodun* ifadesi aristokrasinin karşısında olan sıradan halk anlamına gelmektedir.³ Caferoğlu, aynı ifadenin "halk, millet" anlama

¹ Ahmet Karaman, "Eski Türk Yazıtlarının Tanıklığında Kara Bodun İfadesi Üzerine Düşünceler", *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 2022, 14-39.

² Ahmet Karaman, a.g.e., 14-39.

³ Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford University, 1972, 643b.

geldiğini belirtmiştir.⁴ Arat'a göre ise *qara bodun* doğrudan "halk" anlamına gelmektedir.⁵ Talat Tekin, *qara bodun* ifadesini "avam tabakası" olarak tanımlamıştır.⁶ Hüseyin Namık Orkun, bu ifadeye "avam halk" anlamını vermiştir.⁷ Marcel Erdal, *qara bodun* ifadesini "sıradan insanlar, sıradan halk" olarak ve aynı ifadenin *qara bodunum* çekimini "halkım (my people)" olarak değerlendirmiştir.⁸ Zieme⁹, Röhrborn¹⁰ ve Wilkens¹¹ bu ifadeyi tanımlamak için "halk (volk)" sözcüğünü kullanmışlardır. Serkan Şen'e göre, *bodun qara* ve *qara bodun* ifadeleri "halk" anlamına gelmektedir.¹² Erhan Aydın da bu ifadeyi "(avam) sıradan halk" olarak anlamlandırmıştır.¹³

Qara bodun/bodun qara ikilemesinin bileşenlerinin yer değiştirebilmesi ve yine de aynı anlama gelmesi, bu bileşenlerin tek başlarına da "halk, millet, toplum" gibi anlamlar taşımasından kaynaklanmaktadır. Bu ikilemeyle aynı anlama gelen ve aşağıda incelenen ikilemelerin bazılarının da bileşenleri yer değiştirebilmektedir.

Qara sözcüğünün müstakil olarak da "halk" anlamına geldiği, tarihî metinlerde tespit edilmektedir. Bunun yanında, Eski Uygur Türkçesi

⁴ Ahmet Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015, 167.

⁵ Reşit Rahmeti Arat, *Eski Türk Şiiri*, Türk Tarih Kurumu, 1991,76.

⁶ Talat Tekin, *Orhon yazıtları Kül Tigin, Bilge Kağan, Tonyukuk*. Simurg Yayınları, 1998, 40-41.

⁷ Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011, 837.

⁸ Marcel Erdal, *A Grammar of Old Turkic*. Brill, 2004, 231, 316, 499.

⁹ Peter Zieme, *Buddhistische Stabreimdichtungen der Uiguren, (Berliner Turfantexte XIII)*, Akademie Verlag, 1985, 225.

¹⁰ Klaus Röhrborn, *Veröffentlichungen der Societas Uralo Altaica Band 34, Xuanzang Leben und Werk Teil 3, die Alttürkische Xuanzang-Biographie VII*, Harrassowitz Verlag, 1991.

¹¹ Jens Wilkens, *Handwörterbuch des Altuigurischen Altuigurisch – Deutsch – Türkisch*, Herausgegeben von der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen, 2021, 333.

¹² Serkan Şen, *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 2002, 70, 138.

¹³ Erhan Aydın, *Orhon Yazıtları Kül Tigin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2017, 176.; Erhan Aydın, *Uygur Yazıtları*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2018, 127.

döneminde “küçük bir halk, halkçık” anlamında *ķaraķıĝ* sözcüğü türetilmiştir.¹⁴

2. *Ķara Bodun/Bodun Ķara* İkilemesinin Semantik Eşdeğerleri

“Halk, millet, toplumun yönetilen kısmı olan halk” gibi anlamlandırmaların mümkün olduğu *ķara bodun/bodun ķara* ifadesinin Türk dilinin tarihî dönemlerinde yazılmış metinlerde semantik eşdeğerleri olan ikilemeler kullanılmıştır. Bu ikilemeler de “halk, millet, toplum” anlamlarına gelmektedir. Karaman, makalesinde *ķara bodun/bodun ķara* ikilemesinin kullanımıyla ilgili detaylı bilgi vererek Köktürk harfli yazıtlar ile Uygur harfli yazmalarda geçtiği cümleleri sunduğu için¹⁵, çalışmamızda bu konulara değinilmemiştir.

Çalışmamızda, *semantik eşdeğer* terimi; aynı görev, yapı ve anlamda farklı sözcüklerle oluşturulan ifadeleri karşılamak için kullanılmıştır. *Ķara bodun/bodun ķara* ikilemesinin yapısı, anlamı ve ikilemeyi oluşturan bileşenler arasındaki semantik ilişki, *ķara bodun/bodun ķara* ikilemesinin *semantik eşdeğer*'i olarak tarif ettiğimiz diğer ikilemelerde de bulunmaktadır.

Tarafımızca *ķara bodun/bodun ķara* ikilemesinin semantik eşdeğeri olarak metinlerde tespit edilen ikilemeler Türk dilinin dönemlendirilmesindeki kronoloji dikkate alınarak şöyle sıralanabilir:

il kūn/él kūn/el gün, il kūn bodun, ulus bodun, il bodun, él ulus/ulus él, kara ulus, ģara él, el alem, el oba

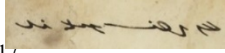
2.1. *il kūn/él kūn/el gün*

Bu ikileme, *ķara bodun/bodun ķara* ikilemesi gibi “halk, millet, toplum” anlamlarına gelmektedir. İkilemenin bileşeni olan iki sözcük de *ķara bodun/bodun ķara* ikilemesindeki gibi müstakil olarak “halk” anlamına gelmektedir. İkilemenin sıkça kullanıldığı en önemli metin *Uygur Harfli*

¹⁴ Jens Wilkens, *Handwörterbuch des Altuigurischen Altuigurisch – Deutsch – Türkisch*, Herausgegeben von der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen, 2021, 333-334.

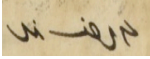
¹⁵ Ahmet Karaman, “Eski Türk Yazıtlarının Tanıklığında Kara Bodun İfadesi Üzerine Düşünceler”, *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 2022, 27-35.

Oğuz Kağan Destanı'dır.¹⁶ Bu metinde *il kün* ikilemesi 14 defa ve hepsinde de "halk, millet" anlamında tespit edilmiştir. Destan metninde 2 defa *yil kün* ve 12 defa da *il kün* olarak iki biçimde yazılmıştır. *Yil kün* yazımının sebebi de Uygur harflerinde söz başında /i/ sesinin gösterimiyle ilgili bir özellik olabilir.

satır)¹⁷

YYL KWN L'R NY *yil kün-ler-ni* (UOKD 23.

Metinde görüldüğü üzere 23. satırda *il kün* ikilemesi yazılırken söz başında /i/ sesi YY şeklinde gösterimi yapılmıştır. Diğer yazımlarında ise tek işaretle Y şeklinde gösterilmiştir.

YL KWN NY *il kün-ni* (UOKD 25. satır)¹⁸

Bu ikilemenin Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı'nda tespit edildiği cümlelerden bazıları şunlardır:

uşol orman iç(i)nde bedük bir kıyat bar irdi.

yılkı-lar-nı, yil kün-ler-ni yir irdi.

"Bu ormanın içinde büyük bir gergedan vardı. At sürülerini ve **halkı** yirdi." (UOKD 22-23. satır).¹⁹

bedük yaman bir k(i)y(i)k irdi

birke emgek birle il kün-ni basup irdi

"Büyük ve vahşi bir canavardı. Ağır bir eziyetle **halkı** sindirmişti." (UOKD 23-25. satır).²⁰

andağ körüklüg irdi kim yir-ning yil küni anı körse ,

¹⁶ Willy Bang, Reşit Rahmeti, *Oğuz Kağan Destanı*. Burhaneddin Basımevi, 1936, 57.; Ferruh Ağca, *Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2016, 250.

¹⁷ Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı, Paris Bibliotheque Nationale, Suppl. Turc. 1001, 23. satır.

¹⁸ Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı, Paris Bibliotheque Nationale, Suppl. Turc. 1001, 25. satır.

¹⁹ Willy Bang, Reşit Rahmeti, *Oğuz Kağan Destanı*. Burhaneddin Basımevi, 1936, 10-11.; Ferruh Ağca, *Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2016, 67.

²⁰ Willy Bang, Reşit Rahmeti, *a.g.e.*, 57.; Ferruh Ağca, *a.g.e.*, 250.

ay ay ah ah ölerbiz, dep süd-din kumuz bola durur-lar

“Öyle güzeldi ki eğer **yer yüzünün halkı** onu görse: “Eyvah, ölüyoruz!” der ve sütü kıımız olurdu.” (UOKD 77-80. satır).²¹

toy-dın sonğ oğuz kağan beg-ler-ge il kün-ler-ge çarlık birdi.

“Toydan sonra Oğuz Kağan, beylere ve **halka/millete** yarlık/emir verdi.” (UOKD 94-96. satır).²²

oğuz kağan baş(a)dı, urum kağan kaçdı.

oğuz kağan urum kağan-nunğ kağan-luk-ın aldı il kün-in aldı.

“Oğuz Kağan yendi ve Urum Kağan kaçtı. Oğuz Kağan Urum Kağan’ın kağanlığını ve **halkını** aldı.” (UOKD 167-170. satır).²³

il kün ikilemesinin yine “halk” anlamında kullanıldığı metinlerden biri de *Kutadgu Bilig*’dir. *Kahire* nüshasında 5 beyitte bu ikileme tespit edilmiş olup burada sadece bir beyit örnek olarak verilecektir.

Bilig birle begler bodun başladı

Ukuş birle il kün işin işledi (KB 1952. beyit)²⁴

“Bilgi ile beyler millete liderlik eder, akıl ile **halk** işini işler.”

Defter-i Çingizname’de bu ikileme, *el kün* olarak yine “halk, millet, toplum” anlamında tespit edilmiştir. Bu metinde “halk” anlamı aynı satırlarda hem *el kün* ikilemesiyle hem de Arapça kökenli *halk* sözcüğüyle sağlanmıştır.

Ağalarınınğ öğüt wasiyet sözün tutmadılar, anasın sanğa sanamadılar, onğmas boldılar él kün béglere, yene halk oğluna kızına küç éte başladılar. (DÇ 10b/15-11a/1)²⁵

“Büyüklerinin öğüt ve vasiyetlerine uymadılar, annesine saygı göstermediler, **halk** beylere karşı doğru davranmadı ve yine **halk** oğluna kızına eziyet etmeye başladı.”

²¹ Willy Bang, Reşit Rahmeti, *a.g.e.*, 14-15.; Ferruh Ağca, *a.g.e.*, 71.

²² Willy Bang, Reşit Rahmeti, *a.g.e.*, 16-17.; Ferruh Ağca, *a.g.e.*, 73.

²³ Willy Bang, Reşit Rahmeti, *a.g.e.*, 20-21.; Ferruh Ağca, *a.g.e.*, 81.

²⁴ Reşit Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig*, Kabalıcı Yaynevi, 2008, 400-401.

²⁵ Maria Ivanics, Mirkasym Usmanov, *Das Buch der Dschingis-Legende (Däftär-i Çingiz-namä)*. Studia urolo-altaica 44. Quality Print, Szeged, 2002, 43.

Andın sonıŋ Çingiz Han özni istey barğan béglerge taķı özge béglerge her birsine orun maķām ta'yīn bēlgülük kılıp él kün bērip soyurġadı. (DÇ 22b/13-15)²⁶

“Ondan sonra Çingiz Han, kendisini kabul eden beylere ve diġer beylere, her birine, makam ve mevķi belirleyip onlara **halk** vererek onları onurlandırdı.”

İkileme Türkiye Türkçesinde *el gün/il gün* olarak “halk, ahali, toplum” anlamlarında kullanılmıştır.²⁷ Özellikle halktan içinde yaşanılan toplumdan çekinilerek yapılan eylemler hakkında “ele güne karşı” ifadesi sıklıkla kullanılmaktadır. Söz konusu kullanım *Oġuz Kaġan Destanı*’ndaki anlamının yanında “yabancı, başkaları” gibi anlamlar da kazanmıştır. Bu anlamları kazanmasında *el* sözcüğünün müstakil olarak da “halk” anlamı yanında “yabancı” anlamını da kazanması etkili olmuş olabilir.

Azerbaycan Türkçesinde de *el gün* ikilemesi “halk, toplum” anlamlarında kullanılmıştır. Türkiye Türkçesinden farklı olarak Azerbaycan Türkçesinde bu ikilemenin yazımı *el-gün* olarak arasında – işareti ile gösterilmiştir.

Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügəti’nde el-gün maddesi için “Xalq, camaat, el.” açıklaması yapılmıştır. İkilemenin kullanımına örnek olarak da şu cümleler verilmiştir: “*El-gün* içində biabır olmaq. - Eşq üçün babamı atıb, tərktmək; Ölümdən yamandır el-gün içində... S.Vurğun.”²⁸

2.2. il kün bodun

Kutadġu Bilig’de *il kün* ikilemesi bir beyitte yine “halk” anlamına gelen *bodun* sözcüġüyle birlikte *il kün bodun* biçiminde üçleme olarak kullanılmıştır.

Süçigke süçinse ajun begleri

Açıġ boldı il kün bodun iġleri (KB 2092. beyit)²⁹

“Dünya beyleri şarabın tadını alırlarsa **halkın** bundan çekeceġi zahmet çok acı olur.”

²⁶ Maria Ivanics, Mirkasym Usmanov, *a.g.e*, 26.

²⁷ Andreas Tietze, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati*. C. 2, Türkiye Bilimler Akademisi, 2016, 597.

²⁸ Komisyon, *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügəti*, C. 2, Bakı, şark-Qərb, 2006, 21.

²⁹ Reşit Rahmeti Arat, *Kutadġu Bilig*, Kabalıcı Yaynevi, 2008, 420-421.

2.3. ulus bodun

ulus bodun ikilemesi de “halk, toplum” anlamında *Eski Uygur Türkçesi* metinlerinde kullanılmıştır.³⁰ Uygur harfleriyle olarak yazılan *ulus bodun* ikilemesi /s/ ve /ş/ seslerinin aynı işaretle gösterilmesinden dolayı *ulus bodun* olarak da okunmuştur.³¹

ol ödün kaŋğı kan ulus bodun ıǵlayu sıqtayu “Bu sırada babası han ve halk ağlayıp sızlanarak” (PKPH XXX.7-8)³²

ol ödün baranas ulus bodunı alku busantı ıǵladılar “O zaman Benares halkı üzülp ağladı” (PKPH LXII.2-4)³³

elgi kopuz etizü aǵzı yrılayu alurdı. ulus bodun alku kovradı yrıǵ taŋǵlayu esirkeyü ıǵlayu tegre tolı turırlar erti. “Eliyle kopuz çalıp aǵzıyla şarkı söyleyerek oturuyordu. Tüm halk oraya üşüştü. Şarkısına hayran olup ona acıyıp ağlaşarak çevresini dolduruyorlardı.” (PKPH LXXI.1-4)³⁴

2.4. il bodun

il bodun ikilemesi de yine “halk” anlamına gelen bileşenlerden oluşmuş bir ikileme olarak *Kutadgu Bilig*’in şu beytinde tespit edilmiştir.

Qılınç baldu boldı bu il saqçısı

Qılınçın alır il bodun başçısı

“Kılıç ve balta memleketin bekçisidir; halkın başında bulunan, kılıç sayesinde memleketler ele geçirir.” (KB 2140. beyit)³⁵

2.5. él ulus/ulus él

Bu ikileme, bileşenlerinin sıralamasının farklı olduğu örneklerle yine “halk, millet, toplum” anlamlarında aşağıda aktarımları verilen metinlerde tespit edilmiştir.

³⁰ Jens Wilkens, *Handwörterbuch des Altuigurischen Altuigurisch – Deutsch – Türkisch*, Herausgegeben von der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen, 2021, 797.

³¹ James Russel Hamilton, *Prens Kalyânamkara ve Pâpamkara Hikâyesi*, Çev. Ece Korkut-İsmet Birkan. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2020, 66.

³² James Russel Hamilton, *a.g.e.*, 45.

³³ James Russel Hamilton, *a.g.e.*, 45.

³⁴ James Russel Hamilton, *a.g.e.*, 66.

³⁵ Reşit Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig*, Kabalıcı Yayınevi, 2008, 426-427.

Manzum *Uzunköprü Oğuznamesi*'nde *ulus él* olarak kullanılmıştır.

murād birdi teŋri oğuzka uluğ

*murıga battı barça **ulus él** kamuğ*

“Tanrı Oğuz'a murat verdi;

bütün **halk** tamamıyla kedere battı”³⁶

Şibani-Name metinlerinde ise bu ikilemenin unsurlarının yeri değişerek *él ulus* olarak kullanılmıştır.

barıban él ulusığa yıtsün

yitiben kalèaların birkitsün (ŞBN 2967. beyit)³⁷

kılıban él ulusun nā-hoşnūd

çıktilar ol iki han hışm-ālūd (ŞBN 3693. beyit)³⁸

Andicān sarı hücum eylediler

él ulus barı hücum eylediler (ŞBN 3712. beyit)³⁹

18. asır Ermeni harfli Tarihî Azerbaycan Türkçesi metni olan *Aşığ Arti Oğlı Defteri*'nde⁴⁰ bu ikileme yine “halk” anlamında *él ulus* ve *ulus él* olarak iki biçimde de kullanılmıştır.

Bir arzum var ğulağ vérin dilüme

Yetüg olun bu perişan halüme

*Bir nameh yazmuşam **ulus élüme***

Birisine gönderin ala durnalar (Aşığ Arti Oğlı Defteri 40a/20-22)⁴¹

*Ġardaş bacum **él ulusum** yığsunlar*

Kitabetüm güle güle ohusunlar

³⁶ Kemal Eraslan, Manzum Oğuznâme. *Türkiyat Mecmuası*, 18, 2010, 188-189.

³⁷ Arife Ece Evirgen, *Şibani-Name'nin Budapeşte Nüshası*, İhlamur Akademi, 2022, 251.

³⁸ Arife Ece Evirgen, *a.g.e*, 2022, 303.

³⁹ Arife Ece Evirgen, *a.g.e*, 2022, 304.

⁴⁰ *Aşığ Arti Oğlı Defteri*, neşredilmek üzere tarafımızca hazırlanmaktadır.

⁴¹ *Aşığ Arti Oğlı Defteri*, Collection of Armenian Manuscripts (Collection 2089), UCLA Library Special Collections, Charles E. Young Research Library, University of California, Los Angeles, Manuscript No: 64, 40a/20-22.

Birce nişan boynunda tahtsunlar

Nebede alasiz çöle durnalar (Aşığı Arti Oğlu Defteri 41a/11-14)⁴²

Arti Oğlu bir gün ecel oğın çöviürür

Bad-ı tıfan kimi doğrar yele sovurur

Hağdan canalıcı gelür baş üsde durur

Çeker rohun yüz miñg ulus él vece gelmez (Aşığı Arti Oğlu Defteri 31a/24-26)⁴³

Azerbaycan Türkçesinde de *el-ulus* olarak kullanılan bu ikilemenin yazımında iki unsurun arasında – işareti kullanılmıştır.

Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügati'nde *el-ulus* maddesi için "camaat, xalq, el." açıklaması yapılmıştır. İkilemenin kullanımına örnek olarak da şu bayatı verilmiştir: "Axşamlar, ay axşamlar; Şamlar yanar axşamlar; El-ulus evdə yatar; Hodək harda axşamlar (Bayatı)"⁴⁴

2.6. kara ulus

Yine "halk" anlamına gelen *ğara ulus* ikilemesi sadece *Codex Cumanicus*'ta tespit edilmiştir.

Kesertkiçe kan tammuş, kara ulusğa yayılmış ol otdır. "Çekirge gibi kan damlamış, halka yayılmış." (CC 60b/15)⁴⁵

2.7. ğara él

Gregoryan Muhiti Kıpçak Türkçesi ile yazılan *Töre Bitiki* metninde "halk, millet" anlamında *ğara él* ikilemesi kullanılmıştır. Metinde, "kitle, halk, topluluk, sürü" anlamlarına da gelen *ğara* > *ğara* sözcüğü ile yine "halk/millet" anlamlarına gelen *él* sözcüğünden oluşan bu kavram toplumda yöneten ve yönetilenlerin kavramsal olarak birbirinden ayrıldığını göstermektedir.

A éger ki bérinseler, ğara élni yasağ tibine sağlagay da baş kişilerini boş étkey yasağtan, kermenninğ povétine néme ziyan étmegey.

⁴² Aşığı Arti Oğlu Defteri, 41a/11-14.

⁴³ Aşığı Arti Oğlu Defteri, 31a/24-26.

⁴⁴ Komisyon, *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügati*, C. 2, Bakı, Şark-Qərb, 2006, 24.

⁴⁵ Mustafa ArgunşahGalip, Güner, *Codex Cumanicus*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2022, 279, 358.

“Eğer teslim olurlarsa, **halkı** vergi altına almalı ama **yöneticileri** vergilerden muaf tutmalı ve şehrin mülklerine zarar vermemelidir.” (TB: 42b/5-42b/10)⁴⁶

alé ki köpten tüğül, haçan ki boldı ayrı işler aralarına buğurmistr bile, raçcılar bile da h̄ara él bile şehirimizde İlov'da

“Ancak son zamanlarda bu yasalarla ilgili olarak Lviv şehrinin valisi, konsey üyeleri ve **halk** arasında bazı anlaşmazlıklar ortaya çıktı.” (TB: 55b/5-10)⁴⁷

h̄ara sözcüğü bunun dışında “sürü, topluluk” anlamında *at h̄ara, tuvar h̄ara* şeklinde at, davar gibi hayvan adlarıyla birlikte kullanılarak “at sürüsü, davar sürüsü” anlamlarını karşılamaktadır.⁴⁸

2.8. el alem

el alem ikilemesini oluşturan bileşenler de ayrı ayrı “halk, insanlar, toplum” gibi anlamlara gelmektedir. Buradaki *alem* (<Ar. ‘*alem*) sözcüğü Arapça kökenli ve “evren, dünya, kâinat” anlamının yanında “tüm insanlar, halk” gibi anlamlara da sahip bir sözcüktür. Türkçe kökenli *el* sözcüğüyle oluşturduğu *el alem* ikilemesi de “halk, toplum” anlamlarında tespit edilmiştir. Bazı durumlarda “yabancılar, diğer insanlar” anlamı taşıdığı da görülmektedir.⁴⁹

*“Memed, onları vurunca gitmiş Deli Durdunun çetesine karışmış. Elaleme etmediklerini koymuyorlarmış. Yoldan da kimseyi geçirmiyorlarmış.”*⁵⁰

2.9. el-oba

Azerbaycan Türkçesinde de *el-oba* olarak kullanılan bu ikilemenin yazımında iki unsurun arasında – işareti kullanılmıştır.

Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügati'nde *el-oba* maddesi için “*camaat, el, xalq.*” açıklaması yapılmıştır. İkilemenin kullanımına örnek olarak da şu bayatı

⁴⁶ Soner Atalan, *Töre Bitiki: Gregoryan Muhiti Kıpçak Türkçesi Yasa Kitabı*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2023, 47-48.

⁴⁷ Soner Atalan, *a.g.e.*, 47-48.

⁴⁸ Soner Atalan, *a.g.e.*, 820.

⁴⁹ Andreas Tietze, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati*. C. 2, Türkiye Bilimler Akademisi, 2016, 578-579.

⁵⁰ Yaşar Kemal, *İnce Memed 1*, YKY, 2008, 223.

verilmiştir: “Əziziyəm, can sənə; Gəl kəsim qurban sənə; Nə sirdir, qalıbdır; El-oba heyran sənə? (Bayatı).⁵¹

Sonuç

Eski Türkçe döneminde kullanılan *kara bodun/bodun kara* ifadesi “halk, toplum, millet” anlamlarını karşılayan bir ikilemedir. Bu ikilemeyi oluşturan bileşenler tek başlarına da yine “millet, toplum, halk, kalabalık” anlamlarını taşımaktadır. Bu sözcük öbeğindeki *kara* sözcüğü sıfat değildir ve renk adı olan *kara* (*siyah*) sözcüğüyle bir ilgisi bulunmamaktadır.

Eski Türkçe döneminden itibaren “halk, toplum, millet” anlamlarını karşılamak için *kara bodun/bodun kara* sözcük öbeği ile aynı yapıda ve aynı anlamda çeşitli ifadeler kullanılmıştır. Farklı dönem ve kültür çevrelerinde yazıya geçirilen metinlerde kullanılan *il kün/él kün/el gün, il kün bodun, ulus bodun, il bodun, él ulus/ulus él, kara ulus, hara él, el alem, el oba* ifadeleri yapı olarak yine ikileme sözcük grubudur. Bileşenleri de yine *kara bodun/bodun kara* ikilemesinin bileşenleri gibi tek başlarına “halk, toplum, millet” gibi anlamları karşılamaktadır. Tüm bu benzerlik ve aynılıklardan hareket edilerek bu ikilemeler birbirinin semantik eşdeğeri olarak tanımlanmıştır.

Köktürk yazıtlarından itibaren “halk, millet, toplum” için yukarıda sayılan ikilemelerin kullanılması, böyle büyük ve önemli bir topluluğun isimlendirilmesinde tek sözcüğün yeterli ve güçlü bir ifade oluşturamadığını göstermektedir. Bu büyük insan grubunun pekiştirilerek güçlü bir ifade ile karşılanması için aynı veya yakın anlama gelen iki sözcükten oluşan ikilemeler tercih edilmiştir. Yukarıda sayılan ikilemeler kalabalık bir insan grubunu temsil eden “halk, toplum, millet” anlamlarını hem yazı dilinde hem de konuşma dilinde bugüne kadar karşılamaya devam etmiştir. Bu ifadelerde, temsil edilen anlamdaki çokluk ve kalabalık olma durumunun aynı anlama gelen iki sözcüğün ikileme sözcük grubu biçiminde kullanılmasıyla pekiştirilerek sağlanması göz ardı edilmemelidir.

⁵¹ Komisyon, *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügati*, C. 2, Bakı, Şerk-Qərb, 2006, 23

KISALTMALAR

AAOD	Aşığı Arti Oğlu Defteri
Ar.	Arapça
CC	Codex Cumanicus
DÇ	Defter-i Çingizname
Far.	Farsça
KB	Kutadgu Bilig
PKPH	Prens Kalyanamkara Papamkara Hikayesi
ŞBN	Şibani-Namenin Budapeşte Nüshası
TB	Töre Bitiki
UOKD	Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı

KAYNAKÇA

- AĞCA, Ferruh, *Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2016.
- ARAT, Reşit Rahmeti, *Eski Türk Şiiri*, Türk Tarih Kurumu, 1991.
- ARAT, Reşit Rahmeti, *Kutadgu Bilig*, Kabalcı Yayınevi, 2008.
- ARGUNŞAH, Mustafa, Galip Güner, *Codex Cumanicus*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2022.
- Aşığ Arti Oğlı Defteri*, Collection of Armenian Manuscripts (Collection 2089), UCLA Library Special Collections, Charles E. Young Research Library, University of California, Los Angeles, Manuscript No: 64.
- ATALAN, Soner, *Töre Bitiki: Gregoryan Muhiti Kıpçak Türkçesi Yasa Kitabı*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2023.
- AYDIN, Erhan, *Orhon Yazıtları Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2017.
- AYDIN, Erhan, *Uygur Yazıtları*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2018.
- BANG, Willy, Reşit Rahmeti Arat, *Oğuz Kağan Destanı*. Burhaneddin Basımevi, 1936.
- CAFEROĞLU, Ahmet, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015.
- CLAUSON, Sir Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford University, 1972.
- ERASLAN, Kemal, Manzum Oğuznâme. *Türkiyat Mecmuası*, 18, 2010, 169-244.
- ERDAL, Marcel, *A Grammar of Old Turkic*. Brill, 2004.
- EVİRGEN, Arife Ece, *Şibani-Name'nin Budapeşte Nüshası*, Ihlamur Akademi, 2022.
- HAMILTON, James Russel, *Prens Kalyânamkara ve Pâpamkara Hikâyesi*, Çev. Ece Korkut-İsmet Birkan. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2020.
- IVANICS, Maria, Mirkasym Usmanov, *Das Buch der Dschingis-Legende (Däftär-i Çingiz-namä)*. Studia urolo-altaica 44. Quality Print, Szeged, 2002.

- KARAMAN, Ahmet, "Eski Türk Yazıtlarının Tanıklığında Kara Bodun İfadesi Üzerine Düşünceler", *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 2022, 14-39.
- Komisyon, *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügati*, C. 2, Bakı, Şerk-Qərb, 2006.
- ORKUN, Hüseyin Namık, *Eski Türk Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.
- RÖHRBORN, Klaus, *Veröffentlichungen der Societas Uralo Altaica Band 34, Xuanzang Leben und Werk Teil 3, die Alttürkische Xuanzang-Biographie VII*, Harrassowitz Verlag, 1991.
- ŞEN, Serkan, *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 2002.
- TEKİN, Talat, *Orhon yazıtları Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*. Simurg Yayınları, 1998.
- TİETZE, Andreas, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*. C. 2, Türkiye Bilimler Akademisi, 2016.
- Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı, Paris Bibliotheque Nationale, Suppl. Turc. 1001.
- WILKENS, Jens, *Handwörterbuch des Altuigurischen Altuigurisch – Deutsch – Türkisch*, Herausgegeben von der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen, 2021.
- Yaşar Kemal, *İnce Memed 1*, YKY, 2008.
- ZIEME, Peter, *Buddhistische Stabreimdichtungen der Uiguren, (Berliner Turfantexte XIII)*, Akademie Verlag, 1985.